

A 100 ÉVES MADÁRTANI INTÉZET SZEREPE A TERMÉSZETVÉDELEM KORMÁNYZATI SZERVEZETÉBEN*

Dr. Tardy János

Miniszter Úr! Elnök Úr! Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

„A természetnek ajándékaira nézve, ha mindent öszve veszünk... Európának minden országai és tartományai között Magyarországnak bátran tulajdoníthatjuk az elsőséget. Olly nagy mértékben és olly tulajdonságokkal felékesítve adja a természet a Magyaroknak mind a szükséges növényeket, mind az állatokat, mind az ásványokat, hogy illy bőséggel, illy sokféle és ritka jóságú termékekkel egy nemzet sem ditsekedhetik...” A veretes szöveg persze nem új keletű. 1819-et írunk, amikor a fenti sorokat Magda Pál, a soproni evangélikus főiskola filozófiát, statisztikát és történelmet tanító mestere e sorokat papírra vetette. 1802-ben pedig „vad madarakkal tele vannak az álló vizek és a puszták. Nevezetesen a számtalan vad ludak és rétzék, a 20–28 fontos tűzokok, a kótság a Tiszán túl. Az erdőben tsászár és fogolymadarak, ezek közt sasok is...”

De nézzünk szét egy pillanatra a historiográfia, a heraldika, vagyis a címertan területén, a középkori magyar nemesség címerképeinek világában: sasok, sólymok, holló, bagoly, kakas, héja, pelikán, kótság, páva, hattyú, liba, réce, daru, gólya, fajdkakas, szarka, galamb, pacsirta, rigó, papagáj, fácán ékesítik a patinás magyar nemesi családok címereit, oromdíszítéseit.

Csoda-e hát, ha Herman Ottó így ír „A madarak hasznáról és káráról” című, híressé lett művében: „Nem igen van a földkerekségnek olyan népe, amely a madár életének megvigyázásában és magyarázásában vetekedhetnék a magyarral.” Találó megjegyzése a magyar közgondolkodás messze földön híres, ismert és elismert, madarak iránti szeretetére, sajátosan mély vonzalmára utalt. Amikor a száz esztendeje alapított Magyar Ornithológiai Központ történetét állítjuk figyelmünk homlokterébe, nem feledhetjük: a magyar természetvédelem bölcsője előtt tisztelgünk.

A szárnyaló és felhőtlen szabadság, a hatalom, az elmúlás, a tavasz és az éltető muzikaszó hordozói e hozzánk oly közel álló Isten-teremtmények. Csoda-e hát, hogy rajtuk keresztül és általuk vezetett a legközvetlenebb út a természet szeretete, megismerése és védelme igényének irányába?

Művelődéstörténeteseink az „az első magyar természetvédőnek” azt a Vöröczky-Schenk Jakobot, a Magyar Ornithológiai Központ asszisztensét és az Intézet későbbi főigazgatóját tartják, aki már 1908-ban ráébredt arra, hogy a madárvédelem nem lehet öncélú tevékenység. A fajvédelemmel csak látszó-

*Az előadás a Magyar Madártani Intézet 1993. október 16-án megtartott centenáriumi ülésén hangzott el.

lagos eredményeket érhetünk el, ha közben a madarak élőhelyeit, amelyek egy-egy életközösség egzisztálásának az alapfeltételeit hordozzák, hagyják elpusztulni. A madárvédelem az ő szemléletében egyenlő volt az élőhelyvédelemmel, vagyis a természet egészének védelmével. *Schenk Jakab* volt az első, aki az 1910-es években javallatot tett védett területek kialakítására: egyebek között a Hortobágy, a Kis-Balaton, a Fertő, a Velencei-tó továbbá a Tisza és a Bodrog ártereinek védelem alá helyezésére, az Ürbő és Dabas környéki turjánosok védelmére. Nála találkozunk első ízben egy hazai természetvédelmi szervezet kialakításának gondolatával is. Elképzelései szerint az akkori Földművelésügyi Minisztérium szervezetében természetvédelmi ügyosztály felállítása lett volna célszerű, melynek keretein belül a Madártani Intézet látta volna el a tudományos felügyeletet és a tanácsadói feladatokat. (De soká is kellett várnunk *Vöröczky-Schenk* gondolatainak valóra váltására... Miként az ő hazai természetvédelmi tevékenységének elismerésére is!)

Kaán Károly, akit oly sokan a magyar természetvédelem „atyjaként” tisztelnek és ünnepelnek, maga is elismeréssel adózott *Schenk Jakab*nak, s 1931-ben megjelentetett alapművében elődje javaslatait messzemenően figyelembe vette.

Magyarországon úttörő cselekedetnek minősült az is, amikor 1924-ben – ugyancsak *Schenk Jakab* fáradozásainak gyümölcseként – nemzetközi segítséggel, elsősorban nyugat-európai adományokból, az illetékes minisztérium anyagi támogatásával, a világon első ízben, a kis-balatoni gémtelenen költő „nemes kócsagok felvigyázására” a Madártani Intézet állományához tartozó kócsagőrt is alkalmaztak.

A madárvédelem és a természetvédelem elválaszthatatlanságának jeleként kell értékelnünk az egykori intézet munkatársai által kezdeményezett és előkészített vallás- és közoktatásügyi miniszteri körrendeletet, amely 1906-ban „Madarak és Fák napjának” megtartásáról rendelkezett. (A természetvédelem mai hivatásos művelőinek kezdeményezésére – reményeink szerint 1994. május 20-tól – ismét lesz hazánkban „Madarak és Fák napja”. A természetvédelmi programokkal kitöltendő iskolaszüneti nap kihirdetésére a miniszteri rendelettervezet elkészült, s a környezetvédelmi miniszter aláírását követően immáron csak a művelődésügyi tárca vezetőjének ellenjegyzésére vár.)

Az eredmények sorában említendő, hogy intézeti kezdeményezésre jött létre 1905-ben az Első Magyar Fészekodúgyár a Baranya megyei Kárászon. Az akkori Földművelésügyi Minisztérium az állami erdők részére azonnal hatezer mesterséges fészekodút és nagyszámú madáretetőt is rendelt.

A Madártani Intézet 100 éves fennállása során mindvégig valamely főhatóság, miniszteriális szerv felügyelete alá tartozott. Alapításakor, 1893-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium háttérintézményeként funkcionált és négy fő feladata (a gazdasági madártan, a madárvonulás-kutatás, a madárvédelem és a madarakat népszerűsítő ismeretterjesztés) mellett a jogalkotás szakmai előkészítésében is részt vett. A magyar természetvédelem egyik alapidokumentumának is tekinthető és a földművelésügyi miniszter 24.655/VII.1-1901. sz. madárvédelmi rendelete, amely az Intézet szakmai

előkészítő munkájára épült. Hatása olyan nagy volt és annyira korszerűnek ítéltetett, hogy ez alapján készítették el az 1902. évi párizsi nemzetközi konvenciót a mezőgazdaságilag hasznos madarak védelméről.

Nem változott lényegesen a Madártani Intézet funkciója akkor sem, amikor 1906-ban *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter leiratával a Földművelésügyi Minisztériumhoz csatolták.

A madárvédelemmel összefüggő döntések meghozatalakor a Madártani Intézet állásfoglalásait általában kellő súllyal kezelték. Nemzetközi téren 1922 mérőföldkő madárvédelem és a természetvédelem mind szorosabbra fűződő kapcsolatában: megalakult a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság (ICBP), melynek Magyarország is alapító tagja lett. Az első, amszterdami kongresszuson elfogadott ajánlások – amelyek sorában kiemelt hangsúlyt kapott az élőhelyvédelem – döntő hatással voltak a hazai jogszabályalkotásra. Az 1935. évi II. erdőtörvény – amelyet sokan az első magyar természetvédelmi jogszabályként jegyeznek – az amszterdami nyilatkozat szellemiségére épült, s ebben nem csekély szerepe volt az intézeti gárda odaadó szakmai munkájának.

A II. világháborút követően a Madártani Intézet gyakorlati természetvédelmi feladatot is kapott. A földművelésügyi miniszter 1946-ban rendelettel szabályozta a kis-balatoni, a dinnyési és a szegedi fehér-tavi rezervátumok felügyeleti jogát, s ennek végrehajtását, a háborítatlanság felügyeletét, őrzését a Madártani Intézetre bízta. Ezen feladat ellátásához külön költségvetési keretet és őri státusokat biztosított az Intézet számára.

A madárvédelem gyakorlati oldalának erősítését szolgálta, amikor az Intézetet 1950-ben a Növényvédelmi Kutató Intézethez csatolták. A hagyományokat azonban ekkor is tiszteletben tartották, s az Intézet munkatársai által kidolgozott aktuális madárvédelmi elvek az 59/1954. évi madárvédelmi rendeletben láttak napvilágot. Ezt a jogszabályt is mérőföldkőnek tekintjük, hiszen néhány vadászható fajtól eltekintve a hazai madárfajok zömét védelem alá helyezte. Az 1961. évi természetvédelmi törvényerejű rendelet megerősítette a korábbi miniszteri rendeletet.

A természetvédelmi törekvések az Intézet történetében mindvégig nyomon követhetők, érvényesítésére azonban nem volt folyamatos lehetősége. 1962-ben létrehozták az Országos Természetvédelmi Hivatalt, s 1964-ben hozzácsatolták a Madártani Intézetet. Aligha kétséges, hogy az egyesítést egyértelműen jó szándék vezérelte, s annak sikerében az intézeti munkatársak is bíztak. Megváltozott státusa folytán azonban az Intézet önállósága és ezzel együtt súlya, jelentősége a korábbiakhoz mérten fokozatosan csökkent.

A hagyományos kutatási, kutatásirányítási, szervezési, vagyis a klasszikus háttérintézeti feladatok zöme fokozatosan más intézményekre hárult. Az intézeti munkatársak a profilváltás folytán elsősorban az aktuális természetvédelmi tevékenységből vették ki részüket. A megszállottak szakmai elkötelezettsége azonban nem kopott: számottevő érdemük van abban, hogy az 1971-ben kiadott kormányrendelet, 19 vadászható fajtól eltekintve, valamennyi hazai madárfajt védelem alá helyezte, s hogy 1975-ben a védett

madarak pénzben kifejezett eszmei értékét is megállapították. (Itt jegyzem meg, hogy 1993-ban a Természetvédelmi Hivatal néhány érdemi, új jogszabállyal gyarapította a sort: a veszélyeztetettség és az infláció fokozódása figyelembevételével módosítottuk a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajok körét és eszmei értékrendjét. Elértük ugyanakkor, hogy a földművelésügyi miniszter rendeletileg tiltotta be meglévő és tervezett ún. ramsari területeinken a vízimadarak vadászatát.)

Az Intézet munkatársainak nem lebecsülendő szerep jutott abban is, hogy 1974-ben megalakulhatott a Magyar Madártani Egyesület.

A természetvédelmi főhatóságnál csaknem folyamatossá váló szervezeti átalakulásokat (OTVH, OKTH, KVM, KM, KTM) a Madártani Intézet általában bújtatott módon, sokszor csak a megtűrt szerepkörében, valamilyen középszintű szervezeti egység (általában osztály) részeként élte meg. Megszüntetni csak azért nem sikerült, mert mindig akadt olyan munkatárs vagy döntési pozícióban lévő személy, aki átlátta, hogy egy patinás, nemzetközi hírnévre szert tett intézet felhalmozott tudása, kapcsolatrendszere milyen hasznossá válhat, ha azt a célnak és a funkciónak megfelelően kamatoztatják. Bízunk abban, hogy az eddigi „gyermekded játékok”: úgy mint örökös átszervezések, átnevezések stb. sorát átmeneti időre szüneteltetik...

A Madártani Intézet munkatársai voltak azok, akik ott bábáskodtak a nemzetközi természetvédelmi egyezményekhez történt csatlakozásunknál. Mind a Ramsari Konvenció (amely kezdetben kifejezetten a vízimadarak élőhelyeinek védelmére irányult), mind pedig az általános élőhelyvédelmet zászlajára tűzött Berni Egyezmény, továbbá a vándorló állatfajok védelmét szolgáló Bonni Egyezmény az Intézet – az akkori állattani osztály – munkatársainak kemény és tudatos szakmai munkáját dicséri.

Számottevő szerepe volt az intézeti munkatársaknak a vadon élő növények és állatok kereskedelmét szabályozó Washingtoni Egyezményhez való csatlakozásunk előkészítésében is. Talán arra is büszkék lehetünk, hogy 1992 tíz legszámottevőbb állatmentő akciója közül a nemzetközi szervezet négyet a magyar természetvédelemnek jegyez.

A Madártani Intézet centenáriumán meghatottan és elismeréssel tisztelgünk a nagy elődök előtt. Ma nem az üres szavak és ígéretések időszakát éljük, annak dacára, hogy körülményeink távol állnak az ideálistól, s nem állnak rendelkezésre a vállalt kötelezettségek maradéktalan teljesítéséhez szükséges feltételek. De sok mindent át- és túléltünk: ismerjük a fokozatokat.

Korlátozott lehetőségeinkkel igyekszünk jól sáfárkodni, szakmai becsülettel helytállni. Mindent megteszünk annak érdekében, hogy az Intézet csillaga mielőbb múltjához, hagyományaihoz méltón ragyoghasson.

Szerény eredményeinkre büszkék vagyunk – és természetesen elégedetlenek, többre vágyók. Hadd említsek ezek sorából néhányat:

– Mindenekelőtt – ha csekély létszámmal is – visszaállítottuk a Madártani Intézet státusát.

– Elkészítettük a természet védelméről szóló törvény szakmai szabályozási koncepcióját, amelyben – a nemzetközi normáknak, elvárásoknak eleget

téve – különös figyelmet szentelünk a nem védett területek, a környezeti-
különösen érzékeny területek, az ökológiai folyosók, a legjobban veszélyezte-
tett wetlandek védelmére.

– Ez évtől miniszteri rendelet tiltja meglévő és tervezett, ún. ramsari
területeinken, körülbelül 200 ezer hektáron a vízimadarak vadászatát.
További ramsari területek kihirdetésére kerül sor rövidesen, s az Egyesült
Államokat váltva hazánk töltheti be 1993–95 között a Ramsari Konvenció
Állandó Bizottságának elnöki posztját. Ugyancsak a magyar természetvéde-
lem képviseli régiókat az Egyezmény tudományos bizottságában.

– Ez évtől nem kell vízkészlet-használati díjat fizetni az ökológiai célú
felszíni vízkivételért.

– Másfél esztendeje ütemterv szerint folyik az ország komplex természeti
állapotfelvétele.

– Elindítottuk két országmozgósító programunkat: az országos wetland-
kataszter készítését és az országos biomonitoring-hálózat kialakítását.

– Az MME-vel közösen kívánjuk előkészíteni és lebonyolítani az Európa
Parlament kiírása szerinti „1995 a természetvédelem éve” akciót, a kidolgo-
zott magyar nemzeti programnak megfelelően.

– Több évtizedes adósságot igyekeztünk „törleszteni” az idén: megoldot-
tuk a Madártani Intézet könyvtárának elhelyezését és kezelési, személyi
feltételeit. Megtörtént az ornitológiai szakkönyvtár leltári felvétele.

– Rövidesen befejezzük a Költő utcai pavilonépület tatarozását, átalakítá-
sát, ahol a Madártani Intézet gyűjteményét kívánjuk elhelyezni. Ugyanitt
Természetvédelmi Ismeretterjesztő Központot hozunk létre a tanuló ifjúság
számára.

– Létrehozuk a Magyar Nemzeti Állathang Archívumot, melyet a fenti
pavilonban kívánunk működtetni.

– Létrehoztuk a Hortobágyon a deszkás-hodályi tanyánál a ragadozóma-
dár-mentő és repatriáló állomást, amelyet 1994-ben országos központtá
fejlesztünk.

– Létrehoztuk Dunakeszin a Ragadozómadár-karantén Állomást.

– A MME-vel közösen működtetjük a Madárgyűrűző Központot.

– Részt vettünk és veszünk a Boronka program (Somogy vadvíz program)
létrehozásában és a MME halastavi privatizációs projectjében, az IUCN-pro-
jectek megvalósításában.

– Lehetőségeinkhez mérten pénzügyi támogatást nyújtunk eredményes
madárvédelmi programok megvalósításához, az MME helyi csoportjainak
működéséhez:

– tűzokvédelem (Phare és kutatás)

– ragadozómadár-védelem

– elektromos vezetékek madárpusztító hatásának mérséklése

– alföldi füves puszták védelme

– ártéri erdők védelme

– európai jelentőségű madárélőhelyek programja

– a fehér gólya védelme

– az uhu magyarországi visszatelepítése.

Elkészült madárvédelemmel összefüggő élőhely-rekonstrukciók:

- Hortobágy–Fekete-rét
- Hortobágy–Angyalháza
- Hortobágy–Nagy-Halastó
- Kiskunság–Apaji-tavak
- Kis-Balaton
- Fertői NP–Mekszikópuszta
- Dinnyési Fertő
- Kiskunság–Kolon-tó (folyamatban)
- Hódmezővásárhelyi rizsföldek (folyamatban)
- Vértesi TK (folyamatban)

A privatizáció, a kárpótlás, az önkormányzati önállósodás időszakában a magyar természetvédelemre nyomasztó terhek nehezednek. Ez az időszak a koncepcionális építkezés megalapozásának, a nemzeti értékmentésnek, s nem a látványos tanulmányok készítésének a korszaka. Ami a madártani kutatásokat illeti: napjainkban a széles körű specializálódásnak vagyunk tanúi. Megítélésem szerint roppant veszélyes és szakszerűtlen törekvés volna az erőltetett centralizáció irányába tovább lépni. Az ország számos kutató-intézményében: egyetemeken, múzeumokban, intézeteknél és egyesületekben jönnek létre újabb és újabb, ornitológiával foglalkozó tudományos műhelyek, amelyeket valamennyiünknek segítenünk kell, hogy iskolákká fejlődhessenek. A spontán kezdeményezéseket jó szándékkal, de szigorú szakmai feltételek mellett kell támogatnunk. E kérdésben egy független szakmai fórumnak kell döntenie. A jövőbeni Madártani Intézetnek a madártani kutatások terén – a tűzokvedelmi és a madárvonulás-kutatásokhoz hasonlóan – elsősorban támogató, koordináló és szponzoráló szerepet kell betöltenie, s erősítenie kell kutatásszervezési és ismeretterjesztési irányvonalát.

Nemcsak szavakban számítunk és támaszkodunk a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület népes tagságára. Nélkülük a honi természetvédelem nemcsak szegényebb, de eredménytelenebb is lenne. Keressük azokat a finanszírozási forrásokat, hazai és külföldi lehetőségeket, amellyel a madárvédelmi kutatások skáláját bővíthetjük. Kapcsolatainkat rendezettnek, kiegyensúlyozottnak és fejleszhetőnek ítélem.

Az Egyesület szakosztályaiban, helyi csoportjaiban tömörült ifjú ornitológusokat a magyar természetvédelem számottevő szakmai utánpótlásának egyik legfontosabb bázisának tartom, s személy szerint is minden lehetséges eszközzel és módon támogatni kívánom.

Engedjék meg, hogy valamit még elmondjak önöknek – *Szabó Lőrinc* segítségével:

MADARAK

*Hogy lármáznak! milyen szemtelenek!
Tetszenek és megszegyénítenek
s úgy magyarázzák az igazukat,
hogy meg kell értenem a szavukat,
madár-szavukat, hogy ez nem elég
és adjak, még, és még, és újra még.*

*Mit tehetek? Nevetek és adok,
szalonnabőrt, kölest és tökmagot,
ami akad... Míg kint teszek-veszek,
messziről lesik az erkélyemet,
s alig jövök be, tollas seregük
rögtön itt van, itt röpdös mindenütt.*

*Én meg elnézem az üvegen át
a szárnyas éhség fázó csapatát,
a nyüzsgő hadat, a verebekét,
s a gyáva rigót, ijedt cinegét,
nézem őket, s szégyellem magamat:
könnyű szeretni a madarakat!*

*Könnyű bizony... És elgondolkozom
ellenségeken és barátokon,
eszembe jut ez meg az, ami jót
emberrel tettem: almát és diót
dugtam itt-ott, tanítást, könyvet és
orvosságot, néha valami pénzt,*

*rossz ruhát, szép szót... s hogy a hátamon
vittem fel egyszer a hegyoldalon
egy beteget... És hogy... Összeadok
sok kis emléket... és elborzadok:
nekem sok volt, másnak mégis mit ért?
Mit tehet az ember az emberért?*

*Mit tehettem?!... Szégyellem magamat...
Madarak verik az ablakomat.
Éheznek, fáznak. Mint az emberek.
Ne tegyem azt se, amit tehetek?
Madarak... No, még egy marék magot!
...És elfüggönyözöm az ablakot.*

Az előadó címe:

Dr. Tardy János
KTM Természetvédelmi Hivatal
Budapest Költő u. 21.
H-1121